

Визначеність знання та освітні невизначеності

Ратніков В. С.,

*професор, доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького
національного технічного університету, м. Вінниця, Україна*

sozon1948@ukr.net

Заглада В. М.,

*доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та
політології Житомирського державного університету імені Івана Франка,*

м. Житомир, Україна

viktor_zaglada@ukr.net

Анотація. Феномен невизначеності проаналізовано з філософських позицій властивостей знання (особливо в освіті). Обговорюється роль визначення як логічної процедури, що знижує можливий негативізм через невизначеність знання. Розглянуто зв'язок понять невизначеності та складності; стверджується, що складність у деяких ситуаціях може бути підставою невизначеності.

У статті представлені конкретні приклади невизначеностей в освіті. Показано, що невизначеності не слід розглядати як підставу занепокоєності в освіті, що при незначному доопрацюванні успішно працюючих освітніх моделей можна не лише долати ці невизначеності, але і здобувати завдяки такому подоланню нову якість освіти і нові її перспективи.

Ключові слова: невизначеність, освіта, складність, наукова картина світу.

Annotation. The phenomenon of uncertainty is considered from a philosophical standpoint properties of knowledge (especially in education).

The role of definition as a logical procedure that reduces possible negativism due to the uncertainty of knowledge is discussed. The relationship between the concepts of uncertainty and complexity is considered; it is argued that complexity in some situations can be the basis of uncertainty.

The article presents specific examples of uncertainties in education. It is shown that uncertainties should not be considered as a reason for concern in education, that with minor refinement of successfully working educational models, these uncertainties can be overcome.

Keywords: uncertainty, education, complexity, scientific picture of the world.

Останнім часом, у зв'язку зі значним ускладненням світоустрою, про невизначеність говорять дедалі частіше. Зазвичай з невизначеністю мають справу, коли стикаються в певній ситуації з неясністю, нечіткістю будь-якого об'єкта або повідомлення, і ці неясності та нечіткості часто заважають подальшому просуванню у пізнанні чи нашій діяльності, поведінці загалом. Із такими невизначеними ситуаціями людина стикається на кожному кроці. Проте, численні види невизначеностей та їх досить актуальні описи ще досить нечасто стають предметом філософського аналізу. Однак, саме філософський зріз феномена невизначеності, тим більше стосовно освіти, майже зовсім не розглядався у філософських публікаціях. Тому ми маємо розглянути цей феномен саме з філософських позицій і переважно у сфері освіти.

У сучасній освіті невизначеність має місце як стосовно світу, так і стосовно знання про нього, тобто знання як однієї із найважливіших складових освіти. Невизначеність сьогодні розглядають як характерну особливість світоустрою поряд із його складністю, нелінійністю, нестабільністю, нестійкістю тощо. Оскільки ці характеристики являють собою найбільш суттєві особливості сучасного світоустрою, то відобразити ці світові новації у свідомості здобувачів – це одне з найважливіших завдань освіти. Його вирішують в основному дисципліни природничого циклу. Тому тут ми матимемо на увазі, головним чином, природничу освіту.

За часів давнини знанню протистояла думка, насамперед через свою недосконалість, незрілість. Філософія відстежує цю недосконалість і має щодо цього потужний інструментарій у вигляді відповідних категорій і методів. Епістемологія – одна з тих дисциплін, що виконують цю шляхетну функцію. У філософії для неї використовують іншу назву – "теорія пізнання". Своїми категоріями та принципами вона узагальнює тисячолітній пізнавальний досвід людства. Цей досвід дозволив їй виробити такі фундаментальні категорії, як "об'єкт", "суб'єкт", "істина".

Освіта як процес – це взаємодія систем найвищого рівня організації та складності. Центральне місце в цьому процесі займають особистість, культура та суспільство. Для розкриття цього процесу слід враховувати складність психіки особистості, яка (складність) збільшується багаторазово під час розгляду культури та суспільства. Разом з тим, існують різні моделі освіти, які розкривають деякі аспекти цієї взаємодії і відповідно до цього будують освітній процес.

Система освіти має принаймні три компоненти: по-перше – зміст (чому навчати); по-друге – методи (як навчати); по-третє – цілі (навіщо навчати). Зміст, методи та цілі освіти повинні ґрунтуватися на сучасних досягненнях науки для того, щоб: 1) підготувати індивіда до професійної діяльності та життєдіяльності взагалі, та 2) сформувати нове світобачення, світогляд з відповідною науковою картиною світу, адекватною змісту науки на даному історичному етапі її розвитку.

Досягнення пріоритету підвищення якості природничої освіти ставить проблему трансформування сучасного природничого знання в контекст новітньої освіти.

Взагалі кажучи, існує безліч різноманітних невизначеностей, багато з яких можуть створювати перешкоди. Із деякими з них ми познайомимось у цьому повідомленні.

Багато викладачів нарікають на те, що у нашій освітній практиці явно недостатньо уваги приділяється викладанню логіки. Це помітно у магістрантів, коли вони часто нездатні чітко і доказово викладати свої думки, що, безперечно, шкодить майбутнім фахівцям, породжуючи невизначеності, які заважають. Чи не останню роль тут може відігравати та обставина, що здобувачі не вміють давати точні визначення поняттям, які вивчаються, досліджуються. Особливо це важливо у ситуації невизначеності під час запровадження нового поняття на тлі близьких за значенням слів природної мови. Бо, дійсно, невизначеність можна подолати, якщо дати поняттю, що вводитьься, чітке і адекватне визначення.

У своїх дослідницьких практиках наука також дедалі частіше стикається з феноменом невизначеності. Дедалі активніше входження науки у сферу невизначеного, можливого, складного, нелінійного породжує в деяких радикально (лінійно), категорично мислячих авторів зростання недовіри до науки і навіть антисцієнтистські настрої.

Загальновідомо, що успіхи цивілізації багато в чому визначаються прогресом науки та технологій. Розвиток самої науки істотно залежить від адекватного ставлення до неї суспільства. Ставлення це складається з багатьох складових, серед яких освіта є однією з провідних. Формування наукової картини світу і, зрештою, світогляду відіграє тут найважливішу роль.

Коли ми говоримо про невизначеність, то насамперед маємо відсутність визначеності, тобто маємо ситуацію, яку не можна чітко, ясно визначити. З філософського погляду, маємо на увазі онтологічну чи епістемологічну невизначеність. Наприклад, у першому випадку ми маємо на увазі уявлення про детермінізм, які не дають нам вказівки ні на місцезнаходження досліджуваних об'єктів, ні на їхню причинну обумовленість, а також не в змозі помістити їх у якусь пояснювальну процедуру.

Коли говоримо про невизначеність у епістемологічному аспекті, то, можливо, відчуваємо труднощі, коли стикаємося з різноманіттям можливих шляхів дослідження, тобто із відсутністю точної методології.

Визначеність – це наявність (явна чи неявна) визначення ключових понять відповідного мовного контексту. Тоді невизначеністю можна називати відсутність такої можливості або іншого засобу прояснення сенсу та значення ключових понять.

Одне з найважливіших завдань освіти в Україні – це формування у здобувачів стійкої світоглядної позиції, адекватної сучасному рівню розвитку науки та суспільства. Таку позицію багато в чому здатне забезпечити освоєння сучасної наукової картини світу. Зі стійкістю ми

пов'язуємо, наприклад, здатність носія такої позиції витримати аргументовану та доказову суперечку з носієм альтернативної світоглядної позиції.

Існує думка, що спектр невизначеностей дуже і дуже широкий, що він охоплює основні сфери буття та пізнання. Ця широта корелює зі складністю світу, яка дедалі збільшується. При цьому можна сказати, що світ постає невизначеним через свою надмірну складність. Така позиція знайшла своїх прихильників, наприклад, у особі відомого сучасного соціолога Рональда Барнетта, який довго займався проблемою невизначеності. За його словами, наш світ є невизначеністю, тому що він постає перед нами як надто складний, або як сказав би він сам, – "надскладний" [1; 2]. Його специфічна складність відрізняється від простої складності тим, що вона – не кількісна, як у "великих" кібернетичних системах, а багаторівнева та багатоякісна. Тому Р. Барнетт, можливо, погодився б з тим, що складність є онтологічною основою невизначеності.

Ситуації з невизначеністю настільки поширені в сучасній дійсності (і в освіті в тому числі), що деякі автори навіть наділяють (нехай і не завжди обґрунтовано) поняття "невизначеність" статусом принципу. Вперше, як відомо, це сталося, щоправда, цілком обґрунтовано, зі знаменитим принципом Гейзенберга, який став основним онтологічним (а також епістемологічним) принципом квантової фізики.

Поряд зі знайомством із широким різноманіттям невизначеностей стосовно освіти, також зупинимося на питанні про їх сприйняття. Бо це питання особливо важливе у практичній освіті, наприклад, у ситуаціях освоєння нового знання. Взагалі, ставлення до невизначеності є однією з особливостей особистості здобувача та/або викладача. Воно може бути позитивним або негативним, і може впливати на негативне (або позитивне) сприйняття ситуації невизначеності. Зокрема, психологи звернули увагу на те, що, наприклад, невідомість, навіть страх щодо невизначеності викликає у людини демотивацію в досягненні мети, і часом навіть може блокувати наші бажання.

Феномен невизначеності може породжувати негативні емоції у викладачів, і ці емоції можуть впливати на характер їх діяльності. Цей вплив може виходити від навколишнього середовища, від ЗМІ, від керівництва освітніми установами тощо. У сучасній ситуації військового стану у нас в Україні такий вплив може виявитися і часто виявляється негативним.

Позитивний вплив невизначеності на здобувачів може спонукати їх до додаткової можливості проявити себе, уміння бути активними у власних діях тощо. Адже невизначеність можна подолати багато в чому, якщо дати чітке визначення поняття, яке невизначено пов'язане з ключовими поняттями обговорюваного контексту. В зв'язку з цим зауважимо, що, наприклад, Деніел Канеман був одним із перших, хто стверджував, що доведеться очікувати навіть ірраціональної поведінки людини в умовах тривожної її невизначеності.

Питання про те, наскільки невизначеність впливає на сприйняття матеріалу, що викладається, може виникнути при розгляді ситуації знайомства здобувачів із новою темою. При

цьому корисно буде обговорити статус невизначеності, в яку потрапляє здобувач під час переходу від психічної ситуації сумніву у процесі знайомства з новим матеріалом до ситуації щодо відносно впевненого розуміння. Тут, на наш погляд, доречно скористатися досвідом аналізу подібного процесу, який свого часу провів відомий американський філософ Чарльз Пірс. Мається на увазі його "концепція сумніву-віри", яка згодом стала досить популярною [3, р. 58]. Критикуючи картезіанство, Ч. Пірс розробив концепцію формування віри-переконання як подолання сумнівів.

Уявімо ситуацію, коли наш здобувач отримав незнайомий текст із нової теми і багато чого в ньому не зрозумів. Можна припустити, що він впав у якийсь психічний дискомфорт через сумніви, що наринали в його свідомості. Реконструюючи дану ситуацію в рамках концепції Пірса, можна стверджувати, що при переході від сумніву, який спочатку відчуває наш здобувач, коли багато чого не розуміє із тексту, що вперше побачив, він набуває стану невпевненості. Іншими словами, суб'єкт у стані сумнівів поринає у ситуацію невизначеності, в якій він втрачає колишній психологічний комфорт. У цьому невизначеність створює, на думку Ч. Пірса, нестабільну, нестійку ситуацію сприйняття, коли суб'єкт неспроможний з упевненістю "подумки охопити" об'єкт, що сприймається. Досліджуючи цю ситуацію, Ч. Пірс вказував, що сумнів спонукає суб'єкта до дії щодо зміни дискомфортної для свідомості ситуації. Зусилля, спрямовані на подолання сумніву і досягнення впевненості, Пірс називав розумовою діяльністю, і вона мобілізує креативну здатність суб'єкта. Орієнтація суб'єкта від сумніву до впевненості – це, як вважав Ч. Пірс, характерна особливість активного, творчого суб'єкта на шляху до здобуття в майбутньому стану переконаності і світоглядної стабільності.

На думку багатьох психологів, сприйняття невизначеності як нейтрального, невід'ємного феномену, який у принципі є у житті людей, може допомогти не зациклюватися на складностях навколишнього світу.

Висновок. У цьому плані може виникнути питання: а чи варто боротися з невизначеністю освіти? Позиція здорового глузду схиляється до того, що боротися, мабуть, не варто; нерідко виникають ситуації навіть толерантного ставлення до невизначеності. Швидше за все, треба сприймати цей феномен як даність, як особливу реальність, і пристосуватися до неї; наприклад, модифікувати навчальні програми таким чином, щоб вони були ефективнішими в умовах невизначеності.

Література:

1. Barnett R. Imagining the University. *International Higher Education*. №71. 2013. P. 6–8.
2. Barnett R. *Conditions of Flexibility: Securing a more responsive higher education system*. York: The Higher Education Academy, 2014.

3. Peirce C. S. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 5. Ed. by C. Hartshorne, & P. Weiss. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.